

ПРОСКУРІВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПОВІТОВИЙ ТА РАЙОННИЙ ЦЕНТР

УДК 94(477.43)“14-15”

В.М.Михайловський (м.Київ)

ЗЕМЕЛЬНІ НАДАННЯ ЗА ЧАСІВ ПАНУВАННЯ ЯНА-ОЛЬБРАХТА (1492–1501) ТА ОЛЕКСАНДРА (1501–1506)*

Панування двох синів Казимира IV – Яна-Ольбрахта та Олександра – припадає на злам епох. Довготривале правління їхнього батька не лише утвердило Корону Польську в очах сусідніх країн, але й підвело ризику під цілої епохою середньовіччя, відкривши шлях своєрідній “модернізації” суспільних практик – сеймового представництва та законодавчого обмеження королівської влади на користь сейму (як відомо, перша зі збережених сеймових конституцій датується 1493 р.¹).

Слабка представленість Подільського воєводства у документах цих двох королів зумовлена не тільки короткочасністю їхніх правлень (як ми бачили на прикладі Владислава III, це не може слугувати критерієм), а й певним завершенням процесів роздавання і заставлення земельної власності. Доказом цього є хоча б те, що нам вдалося виявити всього один заставний привілей Яна-Ольбрахта і 12 – Олександра. Про це саме свідчить і той факт, що добре збережені книги Коронної метрики періоду правління обох володарів містять без перебільшення мізерну кількість джерел стосовно Західного Поділля.

Виявлені нами документи можна поділити на три групи: 6 записів на суми, 5 підтверджень власності, 2 дозволи на викуп від власників. Репрезентативними з погляду нашого дослідження є лише записи на суми, тоді як решта актів слугує хіба тлом землевласницької ситуації – утім, досить умовним, бо за браком земських книг відтворити цілісну картину землеобігу неможливо.

Згадані записи відомі переважно з “Книги ревізії листів” та Коронної метрики. Більшість з-поміж них була введена у науковий обіг Михайлом Гру-

---

* Стаття написана в рамках проекту підтриманого Gerda Henkel Stiftung (проект AZ 23/SR/05).

шевським під час роботи над дослідженням Барського староства; декілька ним же опубліковано в "Архиве Юго-Западной России"² та "Записках Наукового товариства імені Шевченка"³. Перелік осіб, яким адресувалися надання, подано в таблиці 1.

Таблиця 1.
Отримувачі земельних надань у Подільському воєводстві
від Яна-Ольбрахта та Олександра (1492–1506 рр.)

№ п/п	Ім'я, соціальний статус	Сума застави	Джерело
1	nobili Danielis	50 гривень	AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – K.125-125 v.
2	Donysch Holubyeiowicz Armenum de Camieniecz	60 гривень	Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.I. №XIX. – С.30-31
3	nobili Theophilum alias Thenophyey Iolthuch	30 гривень	Грушевський М. Матеріали. – №LXI. – С.65-66
4	nobili Iwasconis et Costhuk de Zedrankowicze	40 гривень	Там само. – №LXIII. – С.67-68
5	generosi Iohannis Strus de Comorow capitanei Chmielnicienski	1000 флоренів	AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – K.130-130 v.
6	nobilis Vassilii Strzekowicz Tatarzini dicti	50 гривень	Ibidem. – K.82-82 v.

Серед представлених на цій таблиці даних привертає увагу привілей для кам'янецького вірменина Дониша Голубейовича, який під запис 60 гривень отримав с. Макарів Татарський Смотрицького повіту у винагороду за участь у ремонті замку та міських укріплень Кам'янця⁴ (як видно з опису подільських замків 1494 р., вони перебували не в належному стані⁵). Цей документ цікавий тим, що суб'єктом надання виступає особа нешляхетського стану – кам'янецький міщанин. До цього часу фіксуємо лише два випадки, коли міщани отримували земельну власність на теренах Подільського воєводства: у 1402 р. люблінському міщанинові Єжі було надане с. Кормильча разом з кам'янецьким війтівством⁶, а в 1442 р. "русинови Іванові Бачулу" (*Rutheni Ioanni Baczul*) – війтівство у м. Смотрич разом із записом 50 гривень на пустці Лучова Лука⁷. Обидва попередні надання пов'язані з отриманням війтівства, натомість у привілеї для Дониша маємо справу з винагородою за, найімовірніше, участь у фінансуванні ремонту Кам'янецького замку й міських укріплень.

Якби не великий запис на тисячу флоренів для Яна Струся на Хмільнику, то ті мізерні 230 гривень, що ними упродовж 14 років збагатилася королівська скарбниця, виглядали б курйозом. Що ж до Струся, то в 1490 р. він уже отримав аналогічний привілей від Казимира IV на замок та місто Хмільник разом з повітом, записавши на ньому 1000 гривень і 14 флоренів⁸. Про тривалість цього держання родиною Струсів свідчить те, що майже століттям пізніше, у 1583 р., хмільницьким старостою був Якуб Струсь⁹, а після нього староство

перебрав Миколай Струсь, згадуваний як староста з 1589 р. (з 1627 р. кам'янецький каштелян¹⁰). Така довга метрика власності, що поступалася лише утвердженню в Червоногороді Бучацьких-Язловецьких, а також розташування Хмільника на пограниччі трьох воєводств і його постійна загроженість від татар, волохів та "литвинів"¹¹, робили Струсів досить впливовими постатями у Подільському воєводстві.

Як уже вказувалося, 5 із відомих нам документів Яна-Ольбрахта й Олександра – це підтверджувальні привілеї, що практично відсутні у попередні періоди. Адже в першій половині – середині XV ст., коли земельна власність щойно формувалася, у таких підтверджувальних актах ще просто не було потреби. Натомість з другої половини цього ж століття, коли розпочався намічений ще за Владислава III процес нароццування записних сум на отриманих маєтках, потвердні акти набули логічної актуальності. Перелік їх реципієнтів подано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Особи, що згадуються у підтверджувальних привілеях Яна-Ольбрахта та Олександра (1492–1506 рр.)

№ п/п	Ім'я, соціальний статус	Сума застави	Джерело
1	nobilis Thephilus alias Theiphyn Jolthuch, terrigena fidelis noster de terra Podoliae	50 гривень	Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.I. №XX. – С.31-32
2	nobilis Matias Brzezinski	50 гривень	AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – K.72
3	nobilis Jacobus Czaplinski	50 гривень	Грушевський М. Матеріали. – №XLIII. – С.46
4	nobilis Syma Mythkowycz	–	Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.I. №XXII. – С.33-35
5	nobilium Dorothes et Annes filiaris nobilis Martini Czieliowsky	240 гривень	AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – K.201-201 v.

З-поміж згаданих у таблиці документів особливо важливими для з'ясування практики підтверджень є привілеї для Мацея Бжезинського та Якуба Чаплінського. Скажімо, якщо Теофіл Єлтух отримав підтвердження на запис, зроблений його предкові Владиславом II Ягайлом, то привілеї Бжезинському і Чаплінському підтверджували записи надання 1444 р. Теодорика з Бучача¹². Це свідчить про практику роздачі королівщин не лише верховним володарем, але і його намісником – подільським генеральним старостою. Показовим під цим кутом зору є також привілеї для Сими Митковича, яким король Олександр підтверджує йому дідичне володіння, с. Верещатинці, спираючись на свідчення подільського генерального старости Станіслава з Ходчі¹³.

Підтвердження запису у 240 гривень для Дороти і Анни Челейовських на с. Глозів Кам'янецького повіту¹⁴ завершує у Коронній метриці блок привілеїв

на Пłosкирів (Проскурів) та Голисин (Олешин). Це дає змогу зробити припущення, що Глозів пізніше став називатися Лезньовим. Крім того, останній документ перед згаданим підтвердженням вказує на попередніх власників маєтку: це привілей від 1470 р., яким Казимир IV дозволяє кам'янецькому каштелянові Миколайові з Нового двору викупити у братів Івана та Миколая *de Czessilow* села Голисин та Пłosкирів (Пłosкирівці), записуючи на них 50 гривень¹⁵. Загальна ж сума записів на обох селах починаючи від 1431 р. складає 220 гривень¹⁶.

Завершимо огляд згадкою про листи Олександра: братам Сенькові з Корачовець та Олексі з Витотинець на право викупити пустку Гречківці від Пьотра Цьолка з Кривча (1504 р.) і дозвіл Тихонові Зедранковичу викупити від співвласників с. Гуменці (1503 р.).

Попри малу представленість актів такого роду, можна все ж обережно припустити, що наприкінці XV ст. у шляхти були і кошти, і зацікавлення до скупівлі земельної власності.

Недовготривале правління двох старших синів Казимира IV наприкінці XV – на початку XVI ст. не внесло кардинальних змін у роздачу земельної власності на території Подільського воєводства. Головною причиною стабілізації можна вважати завершення розподілу поземельного фонду вже за попередніх володарів. Як свідчать джерела XVI ст., у подальшому і Сигізмунд I, і Сигізмунд II Август вдавалися виключно до практики застав на дрібні суми¹⁷, котрі внаслідок езекуційного руху 1560–1580-х рр. були врешті визнані недійсними.

ДОДАТОК

Королівські документи Яна Ольбрахта та Олександра I (1492–1506)

Краків, 23 червня 1496

Король Ян-Ольбрахт записує шляхетному Данилу (Данієлю) 50 гривень на с. Багринівці у Летичівському повіті Подільської землі і додає їх до тих 40 гривень які були записані королем Казимиром його предкові Павлові

копія: Warszawa. – AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – K.125-125 v. Заголовок: Czieklinczy Babhrinowcze

мова: латинська

локалізація: [...villes nostram Baheynowcze in terris Podoliae et districtu Laticzowiensi sitas...] с. Багринівці Літинського р-ну Вінницької обл.

Краків, 27 травня, 1502

Король Олександр I надає кам'янецькому вірменинові Донишові Ґолубейовичу с. Макарів Татарський у Смотрицькому повіті Кам'янецької землі і записує на ньому 60 гривень

копія: 1. Warszawa. – AGAD. – MK. – Sygn.112. – K.98-99; 2. Ibidem. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – K.95-96. Заголовок: Iacobus Loiowski Makarow Tartaricas

публікація: Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.I. – №XIX. – С.30-31

реґест: MRPS. – Pars.VI. – №8 suppl.

8 suppl. Cracoviae, f. 5 p. conversionis s. Pauli ap. (27 ian). Alexander rex summam 60 marc. in et super villa regia Makarow Tatarica hactenus deserta, in terra Camenecensi et distr, Smotricensi sita, circumspecto Donisch Holubieiwicz, Armeno de Kamieniecz, pro servitiis occasione reparationis castris et civitatis Camenecensis praestitis, inscribit.

підпис: Relatio et subscriptio domini Creslai episcopi Wladislaviensis, R.P. cancellarii

мова: латинська

локалізація: [...villa nostram Markarow Tartaricam in terra Camienecensi et districtu Smotriciensi sitam...] с. Макарів Підлісний Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.

Вільно, 8 червня 1503

Король Олександр I записує шляхтичеві Тимофієві Єлтуху 30 гривень на с. Дяківці Летичівського повіту Подільської землі.

копія: Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.20. – К.67 v

публікація: Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. – №LXI. – С.65-66

підпис: Relatio venerabilis Ioannis de Lassko suppreni regiae maiestatis secretarii

мова: латинська

локалізація: [...bonis nostris Dyakowcze, in districtu Lethiczoviensi sita...] с. Дяківці Літинського р-ну Вінницької обл.

Вільно, 8 червня 1503

Король Олександр I підтверджує Теофілу Єлтуху володіння с. Дашківці у Кам'янецькому повіті, на котрому його предки мали запис на 50 гривень у короля Владислава II.

копія: Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.20. – К.66 v

публікація: Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.I. – №XX. – С.31-32

підпис: Relatio venerabilis Johannis de Lassko, suppremi regiae majestatis secretarii

мова: латинська

локалізація: [...villam regalem nostram videlicet Dasskowcze, in terra Podoliae et districtu Cameneczensi sitam...] в XVI ст. у Летичівському повіті Подільського існувало три села Дашківці, сьогодні є два села з такою назвою у Віньковецькому і Старосинявському р-нах Хмельницької обл.

Вільно, 8 червня 1503я

Король Олександр I дозволяє шляхтичеві Тихнові Зедранковичові скупити від спів державців частини с. Гуменці у Хмельницькому повіті.

копія: Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.20. – К.67

публікація: Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. – №LXII. – С.66-67

мова: латинська

локалізація: [...villam nostram Humyencze in fluvio Buh, in terra Podolie in districtu Chmyelnicensi...]

Вільно, 19 червня 1503

Король Олександр I підтверджує Мацієві Бжезинському запис 50 гривень на с. Нижній Березні у Хмільницькому повіті Подільської землі

копія: 1. Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.20. – К.69 v. Трансумпт короля Олександра I від 1503 р. для Матіаса Бжезинського Фіолка; 2. Ibidem. – Tzw. ML. – IV B. – Sygn.17. – К.72. З трансумпту Сигізмунда I. Заголовок: Jacobus Czieplowsky Brzezna

згадка: Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. – №XLII. – С.45-46

підпис: Alexander Rex manu propria

мова: латинська

локалізація: [...super villa regali Inferiori Brzeznya, in terra Podolie et districtu Chmielnicensi sita, siper flumen Brzezna...] вірогідно с. Березна Хмільницького р-ну Вінницької обл.

Вільно, 23 червня 1503

Король Олександр I підтверджує Якубу Чаплінського володіння с. Мойсейківці у Летичівського повіту

копія: 1. Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.20. – К.70 v. Трансумпт короля Олександра I для Якуба Чаплінського; 2. Ibidem. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – К.210 v. Заголовок: Ioannes Talaphus Moiseikowcze

згадка: Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. – №XLIII. – С.46

підпис: Subscriptio Alexandri Regis manu propria

мова: латинська

локалізація: [...super villa Moseykowcze, sita in districtu Laticzoviensi in ripa fluvii Buh...] тепер с. Суслівці Летичівського р-ну Хмельницької обл.

Люблін, 9 листопада 1503

Король Олександр I записує шляхтичам Івашкові і Костюку 40 гривень на с. Гуменці у Хмільницькому повіті Подільської землі.

копія: Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.20. – К.109 v

публікація: Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. – №LXIII. – С.67-68

підпис: Relatio venerabilis Ioannis de Lassko suppreni regiae maiestatis secretarii

мова: латинська

локалізація: [...bonis nostris Humyencze, in districtu Chmyelnicensi sitis...]

Краків, 18 червня 1504

Король Олександр I дозволяє братам Сенькові з Корачовець та Олексі з Вітотинець викупити пустку Гречківці, що в Кам'янецькому повіті Подільської

землі від Пьотра Цьолка з Кривча

копія: Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.20. – К.151

публікація: Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.I. – №XXI. – С.33

мова: латинська

локалізація: [...vastitatem Hryczkowicze nuncupatam, in terra Podoliae et districtu Camenecensi sitam...]

Радом, 26 травня 1505

Король Олександр I записує Янові Струсеві з Коморова 1000 гривень на м. Хмільник

згадка: Warszawa. – AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – К.130-130 v. Eiusdem Extractus [Summa in Chmielnik]

мова: латинська

локалізація: [...bonis Chmielnik...] м. Хмільник Вінницької обл.

Люблін, 17 січня 1506

Король Олександр I підтверджує Симу Митковичу, володареві с. Верещатинці, володіння цього ж таки села, у Кам'янецькій землі, а також сел Володзівчі, Кузьминчі і Матейково

копія: 1. Warszawa. – AGAD. – МК. – Sygn.21. – К.323; 2. Ibidem. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – К.86 (скорочений). Заголовок: Eiusdem Weresczaczincze

публікація: Архив ЮЗР. – Ч.VIII. – Т.I. – №XXII. – С.33-35; Pobog Gorski W. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej. – S.214-215

свідки: ...presentibus reverendissimis et reverendis in Christo patribus dominis Andrea gnesnensi et primate ac Bernardino leopoliensi archiepiscopis, Mathia episcopo praemisliensi et regni nostri vicecancellario et Nicolao electo culmensi ecclesiarum, necnon magnificis, venerabili et generosis: Spithkone de Jaroslaw castellano cracoviensi, Jaroslao de Lasko pallatino lancieni, Stanislae de Chodecz marsalco et capitaneo leopoliensi, Joanne de Lasko cancellario et Jacobo de Sydlowyecz thesaurario regni nostri, Nicolao Firley de Dambrowycza vexillifero cracoviensi et capitaneo lublinensi, Derslao Vilczek de Lubyen succamerario lublinensi aliisque quampluribus consiliariis et curiensibus nostris, testibus circa praemissa fide dignis, sincere et fidelibus dilectis.

підпис: Datum per manus eisdem venerabilis Joannis de Lasko, ecclesiae gnesnensis et regni Poloniae cancellarii, sincere nobis dilecti

мова: латинська

локалізація: [...super villam suam hereditariam, dictam Weresczaczincze, in terra Camenecensi sitam, villis Wolodzywczy, Cuzmyency et Mathenkowo...]

Люблін, 8 березня 1506

Король Олександр I записує Василеві Щековичу 50 гривень на пустці та землі Вінниківці, що на р. Згарек біля Лисогірець у Хмільницькому повіті Подільської землі

копія: Warszawa. – AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – К.82-82 v. Заголовок: Sienko Lissihorski. Lissohorcze

підпис: Subscriptio domini Ioannis de Lasko Re. P. Cancellarii

мова: латинська

локалізація: [...vastitate et terra nostra Winnikowcze dicta in terra Podoliensi et districtu Chmielniciensis sit villam in Lissohorce circa fluvium Scharzecz locamus...] с. Вінниківці Літинського р-ну Вінницької обл.

Люблін, 12 березня 1506

Король Олександр I підтвердує Дороті та Анні донькам Марціна Челейовського запис у 240 гривень, які їй покійний батько мав на с. Глозів у Кам'янецькому повіті

копія: Warszawa. – AGAD. – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17. – K.201 v-202 v. Заголовок: Eiusdem Hloznow

підпис: Ioannis de Lasko Regni Poloniae Cancellarii

мова: латинська

локалізація: [...villa nostra Regialies Hloznow in districtu Camenecensi sita...] тепер Лезньово східна околиця м. Хмельницький.

ПРИМІТКИ:

1. *Volumina constitutionum* / Do druku przygowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – T.I. – Vol.1. 1493–1526. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – S.8-54.
2. *Архив Юго-Западной России* (далі – Архив ЮЗР). – К., 1893. – Ч.VIII. – Т.1. Матеріали для історії місцевого управління в зв'язі з історією сословної організації. Акты Барского староства XV–XVI в. / Под ред. М.С. Грушевского. – 502 с. 3. *Грушевський М.* Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. – С.1-94. 4. *Архив ЮЗР.* – Ч.VIII. – Т.I. – №XIX. – С.30-31. 5. *Грушевський М.* Опис Подільських замків 1494 р. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1895. – Т.VII. – Кн.3. – С.11-13. 6. *Zbior dokumentow małopolskich* / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – Cz. VI. Dokumenty z lat 1386–1417. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1974. – №1651. – S.198. 7. *Archiwum główne akt dawnych* (далі – AGAD). – Так звана Метрыка Литewska (далі – Tzw.ML). – Sygn.17. – K.24 v. T. Radeczky. Advocatia Smotriciensis. Luczawa etc. 8. AGAD. – Tzw.ML. – Sygn.17. – K.129 v-130. 9. *Białkowski L.* Podole w XVI wieku. Rysy społeczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920. – S.166. 10. *Urządnicy Podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy* / Opr. E. Janas, W. Kłoczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. – Kórnik: Biblioteka Kornicka, 1998. – №211. – S.69. 11. *Białkowski L.* Podole w XVI wieku. – S.107. 12. *Грушевський М.* Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. – №XLI, XLII. – С.44-46. 13. *Архив ЮЗР.* – Ч.VIII. – Т.I. – №XXII. – С.33-35. 14. AGAD. – Tzw.ML. – Sygn.17. – K.201 v-202 v. 15. AGAD. – Tzw.ML. – Sygn.17. – K.201-201 v. 16. *Див. додаток.* 17. *Див.: AGAD.* – Tzw.ML. – IV B. – Sygn.17.

Хмельницька міська рада
Виконавчий комітет
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Центр дослідження історії Поділля

Місто Хмельницький в контексті історії України

**Матеріали наукової конференції,
присвяченої встановленню дати "1431 рік"
датою найдавнішої згадки про Хмельницький
в історичних документах**

Хмельницький
Кам'янець-Подільський
2006

УДК 94(477.43-25)
ББК 63.3(4 Укр-4Хме)
М 65

Голова редакційної колегії:

С.І.Мельник, міський голова Хмельницького

Редакційна колегія:

Л.В.Баженов, доктор історичних наук, професор (співголова); **В.М.Ботушанський**, доктор історичних наук, професор; **І.С.Винокур**, доктор історичних наук, професор; **О.П.Григоренко**, доктор історичних наук, професор; **О.В.Добржанський**, доктор історичних наук, професор; **О.С.Каденюк**, доктор історичних наук, професор; **В.С.Степанков**, доктор історичних наук, професор; **О.М.Завальнюк**, кандидат історичних наук, професор (співголова); **І.В.Рибак**, кандидат історичних наук, професор; **В.В.Дячок**, кандидат історичних наук, доцент; **В.В.Земський**, кандидат історичних наук, доцент; **С.В.Маркова**, кандидат історичних наук, доцент; **С.В.Трубчанінов**, кандидат історичних наук, доцент; **В.О.Савчук**, кандидат історичних наук, доцент; **П.Я.Слободянюк**, кандидат історичних наук (співголова); **А.М.Трембіцький**, кандидат історичних наук (відповідальний секретар).

Рецензенти:

П.П.Брицький, доктор історичних наук, професор (м.Чернівці);
С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський).

*Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницького обласного краєзнавчого музею та Центру
дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України*

Місто Хмельницький в контексті історії України. –
М 65 Хмельницький, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – 440 с. / Студії
Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Т.2.

Збірник містить матеріали наукової конференції, присвяченої встановленню дати "1431 рік" датою найдавнішої згадки про Хмельницький в історичних документах.

ISBN 966-7975-75-4

Приватне видавництво "Оіюм"

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ХЦ №009 від 12.10.2000 р. м.Кам'янець-Подільський, площа Польський ринок, 14-16.

Підписано до друку 14.08.2006 р. Формат 64x80 1/16. Друк офсетний. Гарнітура Arial. Обл.-вид. арк. 29,5. Умовн. друк. арк. 25,6. Наклад 300 прим.

ISBN 966-7975-75-4

© Автори публікацій, 2006

ЗМІСТ

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ	5
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	
<i>Баженов Л.В.</i> Місто Хмельницький – центр наукової історичної регіоналістики (1991–2006 рр.)	9
<i>Єсюнін С.М.</i> До питання про найдавнішу згадку міста Хмельницького	20
<i>Філінюк А.Г.</i> Проскурів наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.	23
<i>Рибак І.В.</i> Місто Проскурів на зламі двох століть (1896–1901 рр.)	29
<i>Земський Ю.С.</i> Особливості міського самоврядування у Проскуріві останньої чверті XIX ст. (фрагмент виборів 1880 р. та бюджет 1893 р.)	32
<i>Завальнюк О.М.</i> Місто Проскурів – тимчасовий державний і політичний центр УНР (березень 1919 р.)	42
МІСТО ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ	
<i>Демидко С.Ю.</i> Археологічна карта міста Хмельницький	48
<i>Трубчанінов С.В.</i> До історії Плоскирова у XVII–XVIII ст.	59
<i>Стрельбіцька Н.І.</i> Історичні аспекти зародження, розвитку і діяльності міського самоврядування міста Проскурова (70-ті р. XIX – 20-ті р. XX ст.) ...	64
<i>Єсюнін С.М.</i> Проскурів у другій половині XIX – на початку XX століття (1861–1914 рр.)	72
<i>Бондар В.В.</i> Політичні партії в Проскуріві напередодні і в період першої російської революції	81
<i>Завальнюк К.В., Стецюк Т.В.</i> Подільський губернський староста доби Гетьманату (1918 р.) С.І. Кисельов	86
<i>Тюх К., Білошицький С.В.</i> Єврейський погром у Проскуріві часів Директорії	95
<i>Демидко М.В.</i> Розвиток системи освіти міста Хмельницького в контексті історії освіти України (1917–1950 рр.)	99
<i>Трембіцький А.А., Завальнюк О.М.</i> До історії Проскурівської “Просвіти” у 20-х роках XX століття	110
<i>Олійник Ю.В.</i> Хмельницький (Проскурів) в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) (за матеріалами газети “Український голос”)	113
<i>Горбатюк В.І.</i> “Український голос” у Проскуріві за часів гітлерівської окупації	119
<i>Купченко-Гринчук О., Грицина О.Д.</i> Історія виникнення Проскурівської окружної підпільно-партизанської організації	123
<i>Бедь М.М., Скавронський П.С.</i> 3-я гвардійська танкова армія у боях за визволення Проскурова	128
<i>Моздир В.В., Стрельбіцька Н.І.</i> Визволення Проскурова від німецько-фашистських загарбників	134
<i>Сваричевський А.В.</i> Свідок з Проскурова на Нюрнберзькому процесі ..	136
<i>Кулаківський В.О.</i> Хмельницький культурний	138
<i>Мойсєєв В., Кульбаба Л.М.</i> Кіно і кінотеатри в місті Хмельницькому	141
<i>Назаренко Є.Д.</i> Славетні з міста над Бугом	146

<i>Григоренко О.П., Алексеєнко В.О.</i> Знаний подільський краєзнавець, педагог і публіцист А. Сваричевський	149
<i>Гадзецька О., Степанова О.В.</i> Розвиток професійного театрального мистецтва у місті Хмельницькому: історія і сучасність	156
<i>Щетинська Т., Футорна М.П.</i> Плоскирів–Проскурів–Хмельницький. Архітектурні споруди міста	159
<i>Кур'яков О., Кульбаба Л.М.</i> Міська архітектура Проскурова–Хмельницького	161
<i>Майнгардт-Гоголь Н.М.</i> Охорона і облік культурної спадщини у Хмельницькій області: м.Хмельницький	166
<i>Лук'янченко Є., Захарчук Н.С.</i> Карпатський Національний парк, як складова розвитку пізнавального туризму у м.Хмельницькому	170
<i>Крук С.Л.</i> Необхідність існування громадських фокусів культурного життя у м.Хмельницькому для підняття рівня культури його жителів	172

ПРОСКУРІВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – ПОВІТОВИЙ ТА РАЙОННИЙ ЦЕНТР

<i>Михайловський В.М.</i> Земельні надання за часів панування Яна-Ольбрахта (1492–1501) та Олександра (1501–1506)	174
<i>Білецька О.В.</i> Летичевський повіт (до вивчення адміністративно-територіального устрою Подільської землі в XV ст.)	182
<i>Скрипник А.Ю.</i> Становлення та розвиток Проскурова як повітового центра наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.	187
<i>Бендюх В.Ф.</i> Маловідомі сторінки історії Проскурівщини	190
<i>Кузіна Б.С.</i> Земельні реформи 1861 р. у Проскурівському повіті як передумови появи перших кооперативів	193
<i>Лозовий В.С.</i> Створення органів влади у місті Проскурові та Проскурівському повіті після Лютневої революції 1917 р.	198
<i>Комарницький О.Б.</i> Міжетнічні взаємини у містечках Проскурівського повіту у добу Української революції 1917–1920 рр.	206
<i>Нестеренко В.А.</i> Українізація державного, радянського та адміністративного апарату на Проскурівщині у 1920-ті роки	215
<i>Маркова С.В., Причишин С.М.</i> Пастирська діяльність вікарного єпископа Проскурівського та Летичівського Валеріана (Рудіча) в умовах більшовицьких гонінь на УПЦ	220
<i>Старовина О.С.</i> Минуле мікрорайону Ружична	226
<i>Байдич О.</i> Проскурівська філія ВАКТТУ	231

ІСТОРИЯ ТА КУЛЬТУРА ПОДІЛЛЯ-ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

<i>Костриця М.Ю.</i> Теоретико-методологічні засади національного краєзнавства	236
<i>Журко О.І., Михайлова Р.Д.</i> Болохівщина на теренах Хмельниччини: невідоме відоме	242
<i>Маярчак С.П.</i> Археологічні розвідки у Новоушицькому й Віньковецькому районах Хмельниччини	249
<i>Баран О.В.</i> До питання про зв'язок “Повѣсти о Подолской землѣ” з Галицько-Волинським літописанням	258
<i>Стопенчук С.М.</i> Містобудування на Побужжі в умовах формування української державності	262

<i>Пінчак М.В., Погорілець О.В.</i> Децо про ситуацію на південно-східному порубіжжі Поділля в XVI столітті	270
<i>Berkowski W.</i> Історія міста Славути від заснування в 1633 до 1863 р.	276
<i>Парандій В.О.</i> Особливості формування і трансформації правлячої національної еліти Поділля (кінець XVIII – XIX ст.)	284
<i>Дячок В.В.</i> Устим Кармалюк та розбійництво на поділлі (реконструкція хронології подій за архівними документами)	290
<i>Задорожнюк А.Б.</i> Описи Подільської губернії К. Екстера – важливе джерело для вивчення краю	312
<i>Вінюкова В.М.</i> Подільський історик XIX ст. Михайло Орловський	326
<i>Демидас Ю.І.</i> Кооператори Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.	329
<i>Кубіна К., Кульбаба Л.М.</i> Подільські бібліотеки на рубежі XIX–XX ст.	335
<i>Олійник І.В.</i> Аграрна реформа П.А.Столипіна на Поділлі: особливості та наслідки	338
<i>Трембіцький А.М.</i> Лірництво на Поділлі	345
<i>Гжимайло Ю.Д.</i> Від цукроварні – до великого підприємства	351
<i>Кузьміна Н.А.</i> Трагедія 30-рр. XX ст. в долях подолян	356
<i>Тунцева З.П.</i> Хліб у житті людини	357
<i>Вихованець В.Й.</i> Нове в дослідженні етимології назви Нетішин	359
<i>Міцінська Т.П.</i> Володимир Маняк – письменник і громадський діяч	365
<i>Мушинка М.І.</i> Подолянин Володимир Січинський – дослідник народної архітектури українців	367
<i>Іваневич Л.А.</i> Народні майстрині Поділля	378
<i>Місінкевич Л.Л.</i> Реабілітаційні заходи щодо жертв політичних репресій Хмельниччини в 50-ті рр. XX століття	382
<i>Данилюк С., Дяченко А.М.</i> Остарбайтери Поділля після Другої світової війни	388
<i>Іванчук К., Бекас А.Л.</i> З історії відправлення правосуддя на Поділлі	389
<i>Руденкова Г., Кульбаба Л.М.</i> З історії музейної справи на Поділлі	391
<i>Глушковецький А.Л.</i> Особливості організації виборів до III-ї Державної Думи в Подільській губернії	393
<i>Макарова О.В.</i> До питання про еміграцію подолян наприкінці XIX – на початку XX ст.	398
<i>Ткачук І.Х.</i> До мотивації перенесення обласного центру в Хмельницький	402
<i>Якимчук О.О.</i> Пожежі як одна з причин послаблення матеріального становища шляхти Волинської губернії, і Рівненського повіту зокрема, у XIX ст.	405
<i>Кундельський В.В.</i> Воєнні дії К.Косинського й С.Наливайка на території Поділля і Південно-Східної Волині	411
<i>Прокопчук В.С.</i> Почесний громадянин Хмельниччини професор М.П.Чорнобривий	415
<i>Сухобокова О.О.</i> Постать Никифора Григорієва у контексті розвитку українського руху на Поділлі початку XX ст.	419
<i>Красносілецький Д.П.</i> Антибільшовицька боротьба іррегулярних загонів Західного Поділля в 1919 – 1924 рр.	432